

Департамент культури і туризму
Харківської обласної державної адміністрації

Харківський художній музей

Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини

Етнографічний музей «Слобожанські скарби» імені Г. Хоткевича

Національного технічного університету «ХПІ»

Харківське дворянське зібрання

Культурна спадщина Слобожанщини

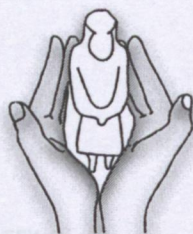
Число 49

Збірка наукових статей

Охорона культурної спадщини
і музейна справа

Культура і мистецтво

Історичне краєзнавство



видавництво
курсор
наука техніка освіта
Харків - 2021

С. Б. Глибицька

НА УЗВИШШІ

ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТЕСИ ЛІДІЇ ДОЦЕНКО

(17.01.1944 – 27.02.2021)

*І я живу отут – на цім узвишші,
Що здавна зветься «Княжина гора».
Князюють тут акації і вишні
Та їхня тітка – яблуня стара...*

Вона і насправді жила на узвишші, де стоїть «мов білий гриб великий», її «маленька хатка». Може здатися, що саме місце проживання спонукало Лідію до написання віршів, до «потреби польоту» (саме так названа її перша книга). Але вірші писала з дитинства, коли жила ще не на «Княжиній горі» у Золочеві, а у селі, де народилася, – яке теж має символічну назву – Вищі Верещакі (це у Олександрівському районі Кіровоградської області). Місцевість там, до речі, – теж гориста, але ж не усі з Вищих Верещаків вийшли поетами. Що саме, крім творчих здібностей, викликає в душі людини цей спалах, цей порив, цю необхідність висловитися саме віршами? Страждання? Поклик неба?

Щодо дитинства Лідії Григорівни, можна казати, що страждань вистачало. Вже те, що її батьки одружилися у день початку війни – 22 червня, – факт надзвичайний.



Сейтл. 1. Лідія Григорівна Доценко.
Фото з книги «Узвишшя»

...– Гірко-о! – кричать за столом.

Гірко, ой гірко-гірко...

Гасне над тихим селом

Щастя рожева зірка...

Коли маленький Ліді виповнився місяць, її батька «війна взяла, а повернути забула».

Я купана в сльозах гарячих,

Пахучій м'яті, череді.

Питала маму: – Чом ти плачеш?

А мама: – Підростеш – тоді...

Я підросту і стане гірко.

І так нестерпно заболисть,

Коли побачу, як Марійка

На плечі батькові летить...

Голодне воєнне та післявоєнне дитинство теж додало страждань. Виживання без чоловіка в домі, без батька – такою була доля більшості осиротілих родин.

Як в післяжнивній полі колоски

Для себе ми збирали у торбину,

Під'їхав сторож на коні баскім,

Кричав... і маму штурхонував у спину.

Хіба не знаєш: собирають ніззя!

Чи, може, хочеш у тюрагу сісти?..

Мені, до болю, захотілось їсти,

Як він торбину з рук моїх узяв.

Ми важко йшли. Кололася стерня.

Я маму не наважилась спитати,

Чому це сторож руку підійняв?

Чи не тому, що в нас немає тата?...

Сирітство і післявоєнний голод вплинули на дівочу душу, зробили сприйнятливою і до чужих страждань. Але тяга до поетичного слова з'явилася завдяки іншим, несподіваним обставинам. За власним ствердженням поетеси, вірші та уся її доля склалися завдяки хворобі, перенесеній у дитинстві. Вона захворіла скарлатиною, з якою у ті роки клали в лікарню на 40 днів.

«Привозять мене у лікарню, – згодом пригадувала Лідія Григорівна, – хто зустрічає – медична сестра, я налякана, залишають мене одну.



Світл. 2. Лідія Доценко (зліва) з подругою. 1960 р. Фото з родинного архіву

Медсестра мене горне до себе, вона настільки була медсестра, що згодом мені захотілося бути, як вона» [15].

Про це в неї і вірш є, який так і називається «Спасибі скарлатині». Написаний він через десятиріччя і закінчується так:

...Снігів, снігів у мене за плечима,
А медсестра з привітними очима,
Мене ще й досі горне до грудей.
І я вертаю в той далекий день,
У ту розлуку, безкінечну майже,
Терпіть її ніяких сил нема вже:
Вже тридцять днів дивлюсь у вікна сині
(Й якусь в душі замішую діжу...).
...Вже тридцять літ працюю в медицині...
Вже літ і літ – поезії служу.

Можна уявити собі тодішній стан дівчинки: у лікарні, як у тюрмі, хвора, відірвана від рідних на цілих 40 днів, а потім раптом: свобода, щастя бути в рідному домі з люблячими людьми, краса навкруги... І ця «діжа», що

в душі замішувалася, виплеснулася віршами і стала закваскою для поетичної творчості на все життя.

А медицина... Шлях у медицину склався не відразу. Коли Лідія закінчила школу в Вищих Верещаках, їй захотілося самостійності, романтики. А тут подруга погукала їхати до Махачкали, працювати на рибному промислі – і дівчина погодилася.

*...Були степи кубанські неозорі.
Завод консервний на Каспійським морі.
Слова незвичні: сіті, лов, путина.
І туга на душі, мов павутина...*

Пропрацювавши рік у Махачкалі, зрозуміла нарешті, що без медицини їй ніяк. Мамин брат, який жив у Харкові, порадив вступити до Харківського медичного училища № 1. Вступила, навчалася на фельдшерському відділенні і, по закінченню його у 1965 році, була направлена у село Басове Золочівського району. Працювала спочатку акушеркою, потім – фельдшером.

Згодом вийшла заміж, народила сина і переїхала до Золочева, де чоловікові дали квартиру. До речі, поряд із лікарнею. Там у інфекційному відділенні Лідія Григорівна і працювала довгі роки медсестрою. Потім, перед виходом на пенсію, 8 років була фельдшером у селі Березівка. Пацієнти її любили, як і вона їх. Деякі діти вимагали, щоби саме «тьотя Ліда» робила уколи. І додому часто звали до маленьких пацієнтів.

Є людська риса, яка властива справжнім поетам і справжнім медичним працівникам, – чуйність, співчуття. Для медиків ще (і взагалі для безкорисливої людини) – намагання допомогти. Лідія Григорівна називала цю чуйність до чужої біди – «жити по совісті». Ця риса заклалася в неї бабусею ще з дитинства і була притаманна їй все життя.

*Я й досі пам'ятаю ту пожежу.
Гасить її спішило пісела.
Вже на бігу, хапаючи одержу,
Гукнула мама: – Ти іще мала!
Обійдемося якимось вже без тебе.
Пожежниця. Утерла б краще ніс... –
І багряніло пів нічного неба.
Й нещастя гомін тихий вітер ніс.
Я добре знала: можна б не послухатъ,
Допомогти хоч жменькою піску.
Та, мов на зло, застрягло в моїх вухах:
«Пожеж ще стачить на твоїм віку».
Це чиста правда. Іншу пам'ятаю.*



Світл. 3. Лідія Доценко у селі Вишні Верещаки. 1960-ті рр. Фото з родинного архіву

В ту пору я вагітною була.
Народ біжить, і я відро хапаю.
– Вагітна на пожежу? От діла!
Тобі не можна, що ти! Схаменися!
Впадуть пожежні плями на дитя. –
І вихопила з рук відро Онися.
І знову у душі сирен виття...
Саму себе перемогти не сила.
Кого питаєш: – А чия взяла?

Я жодної пожежі не гасила.
Але могла! Але могла!

Могла!

Пожеж не гасила, а втім, як медсестра, гасила пожежі невідкладного стану хворих, щирою бесідою вміла притлумити душевний біль. Писала вірші і якимось не сприймала спочатку свої поезії надто серйозно. Але згодом зрозуміла: має що сказати людям «про себе, про них, про час, у якому живе».

І у віці 35 років прийшла в Золочівську літературну студію «Світанок»,

потім – у студію Харківського Будинку культури будівельників, якою керувала Марина Гаврилова.

Вірші були потребою, стихією молодії поетеси, в них вона розкривалася усією своєю крилатістю сутністію.

Кинути.

Кинути.

Кинути все!

Хай мене вітер у даль понесе.

Хай мені хмари розкажуть про себе...

О незборима польоту потреба.

Знаєш же,

знаєш

– це неможливо!

Справи земні невідкладно важливі.

(Так розрослися коріння і віти...)

Де себе,

де себе,

де себе діти?

Крила здійснити в дорогу далеку.

Вигукне хтось: – Подивіться, лелека!

Хтось заперечить: – Ні – журавлиха!

Я ж з висоти озиватимусь тихо.

Я ж закурличу, неначе весною...

Господи,

Господи, що це зі мною?

У студії Будинку культури будівельників сталася зустріч з Юнною Моріц, яка завітала до Харкова. Відома поетеса, прослухавши вірші початківців, особливо оцінила саме поезії Лідії Доценко. (Юнна Петрівна родом із Києва, тому українську мову, принаймні на той час, знала добре.) Вона і не сподівалася, що тут, на периферії, знайде таку перлину. Її напуття молодій авторці було таким: «Вы одаренный человек. Мужайтесь!» З роками Лідія зрозуміла сенс її слів: поетові, щоби друкуватися, потрібно здолати великі перепони, і тут мужність не завадить [15].

Згодом Лідія Доценко потрапила у центральну студію імені Павла Тичини при Харківській організації Спілки письменників України, якою керував відомий український поет Віктор Тимченко. Харківську поетичну школу вона дуже цінувала. Своїми хрещеними батьками в поезії вважала Роберта Третьякова та Юрія Стадніченка [15].

Якщо не враховувати публікації у районній та медичній пресі, її вірші стали з'являтися в обласній та республіканській періодиці з 1978 року. Потім поезії Лідії Доценко потрапили до колективної збірки «Отчий дім»

(1984 р.) [4], але мине ще понад десяток років, поки вона наважиться на видання власної книжки.

Рушійною силою цієї справи стала подруга Лідії, харківська поетеса Тетяна Селіванчик, до речі – інвалід, яка могла пересуватися тільки у межах своєї квартири. Але вона заявила подрузі: «Досить тобі бути поетесою районного масштабу, пора виходити на орбіти». Домовилася про передачу на обласному радіо – вірші Лідії Доценко почули і у рідному Золочеві, й у всій Харківській області.

Вимагала Тетяна, щоб Лідія нарешті і книжку видала. Але звідки медсестрі взяти на це гроші? Їх не було. Ось і стала у нагоді порада Юнни Моріц. Зважилася таки Лідія піти до керівників Золочівського району – просити кошти на видання книжки. Їхні прізвища і стоять на звороті титульного аркуша першої книги Лідії Доценко «Потреба польоту», яка вийшла в 1995 році у видавництві «Майдан» [5].

Відчуття польоту пронизує і цю, і всі наступні книжки поетеси. Невідкладні земні справи – робота, діти, господарство – не могли сперечатися з покликком неба.



Світл. 4. Поетеса Тетяна Селіванчик
(1952 – 2011). Фото з інтернету

*Летять роки хмарами у вічність,
А я і досі бачу уві сні:
Дитинства коні,
горді і величні,
Летять, летять по золотій стерні...
Впрягала ти гнідого з білим в пару,
Кипіла праця на жаркім току,
А я в обід несла тобі узвару
В мальованім полив'янім горшку.
І на коня сідала я без страху,
Лякались люди:
«Власти їй кортить».
Чи кінь, чи я лечу,
чи біла птаха?*

*Лише хустина злякано тремтить.
Летів мій кінь за обрії широкі,
Крізь пшениці, крізь бронзові жита,
І осипались, мов зернятка, роки –
Дивлюсь: вже й осінь в гості заверта.
А я ще й досі вірю в невмирущість,
І все чомусь співаю уві сні...
І коні, коні,
 коні вічно суші
Несуть мене по золотій стерні.*

У 1997 році поетесу прийняли до Спілки письменників України [3, 12]. Це була віха. Проте насправді не цими віхами міряється життя. І далі виходили книжки – «Як завжди, як ніколи» (1998) [9], через десятиріччя – «У любові довга пам'ять...» (2008) [7], ще через десятиріччя – «Узвишшя: вибране» (2018) [8].

А в них – про все, що хвилює, про все, що душа вимагає увіковічити в слові: про рідне село, про матір, про односельців зі свого села – «натружених, земних» «Харлиху, Савчиху, Кіндратиху» («Я народилась, мабуть, щоб хоч тихо, / Та заспівати світові про них»); про «звичайнісіньку коро-ву», якій навіть присвятила оду; про саме життя.

*Торкає хмар акація в дворі,
Та все частіше бідкається мати.
Як зійде сніг і стане на порі,
То треба цю акацію зрубати.
Зістарілась. А що, як упаде?
Завалить дах, а шифер в дефіциті...*

*Сніги зійшли, і знов бджола гуде,
І кетяги висять, як перемиті.
– Нехай пізніше...
 Осінню нехай.
А край зрубати, бо наробить лиха.*

*...Птахи летять,
 летять у теплий край.
Сніги ідуть,
 з вітрами йдуть і тихо.
І знов весна, і знову ті ж слова...
Давно було, а серце пам'ятає.
Торкає хмар акація.
 Жива!
І маму виглядає...
 виглядає...*

Багато віршів і про любов. Але власна доля не склалася щасливо. Хоча спочатку було безхмарне родинне життя, двоє дітей... Однак не змогла простити зраду чоловікові, а «на місці любові ніщо не росте».

...Моя любов до тебе
вмирала, як собака...
Собаку отруїли.
А може, що – стара?
А їй хотілось встати, побігати, погавкати,
Собаці, як любові,
нелегко помирать.
Їй дихалося важче,
стогналося тихіше,
Впліталося у стогін притаєне виття.
З очей котились сльози,
дрібніші і дрібніші –
Кропилася дорога,
дорога в небуття...

Але серце перемагало власний біль – болі й так вистачало – за рідну Україну насамперед.

Відпливають за обрії сині
Мої Богом відпущені дні.
Я молюся моїй Україні.
Я для неї співаю пісні.
І веселі, і мрійно-журливі,
Хоч не так і далеко їх чуть...
Нам казали: ви дуже щасливі.
Ми ж не вмієм щасливими бути.
(За століття навчилися плакати.)
Хтось повірив сльозам?

От дива...

...Десь у лісі росла собі плаха.
Десь на шиї росла голова...
Так було.

Та невже ж так і буде?!
Знову нам – споконвічні граблі...
Ми б'ємо себе віддано в груди
Перед кимось на рідній землі...
...Відпливають за обрії сині
І пісні,

і роки,

і віки.

Я молюся моїй Україні
І надіюсь: почує-таки.

Болі вистачало і за «калічне розумом» людство.

Світе білий,
білий світе,
чом ти чорний?
Я в твоєму
дні хисткому,
як у човні.

Соломиночка
той човен
в океані.

Ще веслюю,
та, напевне,
з сил останніх.

Ще пливу,
тебе питаю:
світе вічний,

Може, й справді
людство розумом
калічне?

Білий світе,
світе білий,
дай нам раду.

Поклади
у кожне серце
Божу правду!

Надоум
і проясни.
Дай вздріти Небо!

Світе Світлий,
я звертаюся
до тебе,

Та, чий човник
в океані – соломинка.

Та, що в безмірі людському
просто жінка.

Творчість Лідії Доценко коротко і емко охарактеризувала поетеса Ольга Тараненко:

«Її творчий доробок вражає майстерним умінням подати складні теми геніально просто. Її власні почуття не затуляли і не викривляли ані звичайний день, ані мить, в якій проявлялася вічність» [1].

Маленька молекула Божого світу –
У річці замерзлий листочок вербовий.
О, як же я тяжко звільняюсь від гніту
Думок невеселих, й шукаю у слові
Оте сокровенне, що вибілить душу,
Про що не розкажеш, а тільки відчуєш.
Я словом в собі незрушимо щось рушу,
Споруду незвичну в собі я будую.
Нехай невелику, та сповнену світла,
Печалі і радості, тиші і звуків.
Маленька молекула Божого світу –
Я й досі ще є, бо тримаюсь за руку
Того, хто створив дивовижне це диво,
(Хоч рідко хто з нас це за диво вважає).
Та зерня, посіяне в сонячну ниву,
Колись відгукнеться рясним урожаєм...

Такі глибокі і талановиті вірші, які народжувалися попри усі нелегкі обставини життя, потрібно було доносити до людей, яким слово поета допомагало б теж вистояти, допомагало б знаходити у власному серці духовні сили. І декілька років тому Віктор Петрович Тимченко, з яким Лідія Григорівна товаришувала, умовив її зібрати нову книгу. Він допоміг укласти її, а Ольга Степанівна Тараненко відредагувала. Так з'явилася збірка вибраного «Узвишся» [8].

Мов зненацька якось
це зі мною сталось.
Ніби в ополонку,
провалилась в старість
І дивлюсь, і чую,
мов крізь товщу кригу:
Ще одна сторінка
однієї книги,
Що зоветься просто
й пишеться, як є.
...А мені крізь кригу
руку подає
Сонце!



Світл. 6. Поет Віктор Тимченко.
Фото з інтернету

Віктор Петрович згадує, якою Лідія була дивною, рідкісною людиною, якою органічною була єдність її віршів та особистості (піричною героїнею була вона сама, без жодних вигадувань). Яка в неї була цілковита чуйність і в той же час – серйозна жорсткість у принципових питаннях. Як раділа успіхам інших! А як вона співала! (У неї було чисте сопрано, вона і в церковному хорі співала.) А яке почуття гумору! Навіть коли була дуже хворою, жарту з неї водограєм били. І понад усім – яка це була і глибоко віруюча, і глибоко мисляча людина.

Я донька вічності.
Я тимчасово тут,
На цій землі
загостювалась трохи,
Де час бере в обійми,
наче спрут,
Де змінюються
ери та епохи,
А люд живе й не думає
про вічність –
Пієсвіту
поклоняється мамоні,
Пієсвіту так живе –
як мухи сонні.
... А бджіл все менше...
В ями водостічні
Перетворилось срібло
душ і рік...
А вік життя,
як змиг повік.

Промайнув вік життя Лідії Доценко, наповнений уболіванням за інших людей, за рідну країну, за людство. Це уболівання і стало, насамперед, причиною хвороби, яка забрала її. Але в неї було головне: глибоке відчуття єдності з Вищим, розуміння нерозривності земного і позаземного життя душі. Усвідомлюючи це, поетеса задовго до відходу у позаземний світ залишила свій вірш-заповіт:

Не радійте, вороги.
Не сумуйте, друзі.
Потечуть в моря сніги.
Зацвіте у лузі.
Перемелена мука
зсиплється у глеки.

А мене вже хтось гука
у краї далекі.

Я знімусь, у синю даль
пташкою полину.
Спів веселий – не печаль
вам на згадку кину.
Хтось згада мене добром,
хтось і не згадає.
Срібна зірка над селом
ранок виглядає.

Будуть ночі. Будуть дні.
Будуть будні й свята.
І до вас мої пісні
будуть прилітати...
Біло-біло навкруги.
Тихо-тихо в лузі.
Не радійте, вороги.
Не сумуйте, друзі!



Світл. 7. Лідія Доценко. 1990-ті рр.
Фото з книги «Як завжди, як ніколи...»

Людини немає з нами, а вірші живуть, і душа її продовжує виспівувати свої пісні. Здається, вона і тепер мчить на конях свого дитинства – за обрії широкі, крізь бронзові жита, крізь роки та віки...

ЛІТЕРАТУРА

1. Відійшла у вічність Лідія Доценко // Національна спілка письменників України : Харків. обл. організація. 28 лют. 2021. URL: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/6739> (дата звернення: 1.03.2021).
2. Ворвуль О. Неповторний світ поезії Лідії Доценко // Слобожанщина. 2000. № 15: С. 157–164.
3. Гетьманець М. Ф. Доценко Лідія Григорівна // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2008. Т. 8. С. 358 з фот.
4. Доценко Л. Г. По золотій стерні : [вірші] // Отчий дім = Отчий дом: [колект. зб.]. Харків, 1988. С. 61–66.
5. Доценко Л. Г. Потреба польоту : поезії. Харків : Вид. часопису «Березіль» ; Майдан, 1995. 128 с.
6. Лидия Доценко : [стихи] // Ветер с Украины : Укр. поезия XVIII–XX ст. : переводы / Александр Решетов. Харьков : Майдан ; Слобожанщина, 2004. С 535–536.

7. Доценко Л. Г. У любові довга пам'ять... : вірші. Харків : Майдан, 2008. 128 с. (Поезія Слобожанщини).
8. Доценко Л. Г. Узвишся : вибране. Харків : Ексклюзив, 2018. 160 с.
9. Доценко Л. Г. Як завжди, як ніколи... : поезії. Харків : Крок, 1998. 79 с.
10. Лідія Доценко : [біогр. довідка; вірші] // Слобожанська муза : антол. любов. лірики Слобожанщини XVII–XX ст. Харків, 2000. С. 545–550 з фот.
11. Лідія Доценко : [біогр. довідка; вірші] // Слобожанська яса : антол. громад. лірики кінця XVII – початку XXI ст. Харків, 2006. С. 643–650.
12. Лідія Доценко // Письменники Харкова : довідник. Харків : Майдан, 2003. С. 58 з фот.
13. Доценко Лідія Григорівна // Хрестоматія з літератури рідного краю / за заг. ред. О. Л. Сидоренка. – Харків, 2001. – С. 393–394.
14. Ковальова О. Слово, народжене з любові // Березіль. 1999. № 5–6. С. 178–180. Рец. на кн.: Як завжди, як ніколи... : поезії / Лідія Доценко. Харків : Крок, 1998. 79 с.
15. Спасибі scarlatini... : [розмова з поетесою, фельдшером за фахом Лідією Доценко] / розмовляла Ніна Немировська // Медична газета. 2010. 30 черв. (№ 12). С. 6 : іл.
16. Ткаченко О. Г. Доценко Лідія Григорівна // Літературна Харківщина : довідник / за заг. ред. М. Ф. Гетьманця. Харків, 1996. С. 36.